ڊاڪٽر الهوسايو سومرو

صوفي فقير سيد انور علي شاه جهانپوري جي شاعريءَ جو مختصر جائزو

A SHORT ANALYTICAL STUDY OF THE POETRY OF SUFI FAQEER SAYED ANWAR ALI SHAH JAHANPURI

Abstract:

Sufi Faqeer Sayed Anwar Ali Shah was born in the home of Makhdoom Sayed Khuda Bux Shah, in the village of Jahanpur Sharif, Taluka and District Ghotki, Sindh, in 1906 A.D Wendesday, 11 Moharam-ul-Haram 1324 Hijra. He passed away on July, 05, 1961, according to Islamic calender 21 Moharam-ul-Haram 1381 Hijra. His tomb is situated in Jahanpur Sharif. His father died in his childhood and then his uncle namely Hafiz Sayed Bahadur Ali Shah son of Sayed Juman Shah brought him up.

His uncle Sayed Bahadur Ali Shah used to take Anwar Ali shah along with him to mosque to offer five times prayers. After his death Sufi Fqeer Sayed Anwar Ali Shah performed the duty as Pesh Imam for a few days. He spent most of his time in isolation and would go to mosque only for Juma Prayer. He spent most of his time in living potentially in prayers. He was the spiritual caliph of Faqeer Sayed Sahib Dino Shah of Wasti Enayat Shah. Sayed Sahib Dino Shah was the follower of Faqeer Sayed Qlandar Ali Shah, Nari- Balochistan. This pedigree passes through Hazrat Sultan Bahoo to Hazrat Shaikh Abdul Qadir Jeelani of Baghdad Shareef. He became successful in finding God and started composing poetry.

His collection of poetry was published first in 2000 in the name of "Deewan Anwar". There are about 101 Kafees and some Bait/ Verses in it. The new collection of his poetry was published in the name of "Anwar Sain Jo Risalo". There are about 214 Sindhi and Seraiki Kafees, 13 Urdu Ghazals 3 Hindi Kafees, 1 Persian kafee and 92 Sindhi and Seraiki Baits/Verses. In the end of "Anawar Sain Jo Risalo" one Seraiki Se-Harfi is given. In this paper his poetry is briefly analysed on his subject and topic.

سنڌي، سرائڪي، هندي، اردو ۽ فارسيءَ ۾ شعر چوندڙ صوفي شاعر انور علي شاهه جهانپوريءَ جي سوانح لکڻ، سنڌي ادب جي تاريخ لکندڙ محققن کان رهجي ويئي آهي. جڏهن تہ مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ ۽ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

پنهنجي تصنيفن ۾ سندس مختصر ذڪر ۽ ڪجهه ڪلام نموني طور ڏنو آهي. صوفي انور علي شاهه نه رڳو شاعر پر پنهنجي سلسلي جي ٻين شاعرن جو سرواڻ به هو. سندس اولاد مان ڪي صوفي شاعر به ٿي گذريا آهن. جن ۾ سيد حضور بخش شاهه حضورڻ، سيد عبادت علي شاهه ۽ ٻيا شامل آهن.

ولادت ۽ وصال بابت: هن صوفي فقير جي ولادت بابت مختلف روايتون ملن ٿيون. سيد عبادت علي شاهه ۽ فقير استاد بشير احمد سومري موجب:

> ”صوفي فقير سيد انور علي شاهه جي ولادت، مخدوم سيد خدا بخش شاهه جي گهر ۾ ڳوٺ جهانپور شريف، تعلقي ۽ ضلعي گهوٽڪيءَ ۾ بروز اربع 11 محرم 1324 هجري مطابق سن 1906ع تي ٿي ۽ وصال 21 محرم الحرام 1381 هه مطابق 7 جولاءِ 1961ع تي ٿيو.“
>
> (شاهه:2007ع ص 24_6) ۽ سومرو 2000ع ص 15_2)

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي لکت مطابق:

> ”صوفي سيد انور علي شاهه جي ولادت 1904ع ۾ ڳوٺ جهان پور شريف تعلقي گهوٽڪي، ضلعي سکر ۾ ٿي.“
>
> (طالب المولىٰ: [1953ع]1994ع ص 166)

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکي ٿو ته:

> ”صوفي فقير سيد انور علي شاهه جي وصال جي تاريخ سن 1973ع آهي.“ (بلوچ: 1990ع ص1181)

سيد عبادت علي شاهه ۽ فقير استاد بشير احمد سومري جي بيان ڪيل تاريخ ولادت ۽ وصال پختي آهي، ڇاڪاڻ جو اهي درگاهه جهانپور سان لاڳاپيل آهن. سيد عبادت علي شاهه، صوفي انور علي شاهه جو پوٽو آهي. جڏهن ته فقير استاد بشير احمد ’تعمير‘ سومرو، درگاهه جهانپور شريف سان اُنسيت رکندڙ پڙهيل لکيل ۽ جهونو فقير آهي.

صوفي فقير سيد انور علي شاهه ننڍي عمر جو هو ته سندس والد ماجد وصال ڪيو ۽ سندس پرورش ۽ تعليم جو بار سندس چاچي حافظ سيد بهادر علي شاهه ولد سيد جمن شاهه، پنهنجن ڪلهن تي کنيو.

"سندس چاچي ديني تعليم لاءِ مدرسي ۾ داخل ڪرايو. اُتي دلچسپي نہ ڏيکاريائون ۽ تنهن بعد اُباوڙي جي پرائمري اسڪول ۾ داخل ڪرايائون. اُتي بہ ساڳيو حال رهيو. ڪيس واپس موٽائي جهانپور شريف ۾ مولوي محمد عيسىٰ نوناري وٽ قرآن شريف جي تعليم شروع ڪرايائون."
(شاهہ: 2007ع ص8)

پاڻ ٿورن ئي ڏينهن ۾ استاد کي قرآن مجيد پڙهي ٻڌائيندو هو ۽ مختصر عرصي ۾ قرآن مجيد جي تعليم پوري ڪيائين. سندس چاچو سيد بهادر علي شاهہ کين پاڻ سان گڏ نماز لاءِ ڳوٺ جي جامع مسجد ڏانهن وٺي ويندو هو. سيد بهادر علي شاهہ نہ رڳو حافظِ قرآن مجيد پر عالم دين ۽ امامت جا فرض سرانجام ڏيندو هو.

"سيد بهادر علي شاهہ جي وصال کان پوءِ سائين انور شهنشاهہ امامت جا فرائض ڪجهہ ڏينهن لاءِ انجام ڏنا." (شاهہ: 2007ع ص 9)

هڪ دفعي سومهڻيءَ نماز جا آخري نفل فجر جي نماز جي آذان تائين جاري رکيائون. ڪيس محسوس ٿيو تہ ظاهري نماز سالڪ تي روا آهي ۽ وحدت جي واديءَ ۾ مستغرق رهڻ واري لاءِ باطن جي نماز ئي ڪافي آهي.

" تنهن بعد اڪثر وقت اڪيلائيءَ ۾ رهندا هئا ۽ مسجد شريف ۾ فقط جمع جي نماز تي ايندا هئا." (شاهہ: 2007ع ص 9)

صوفي فقير سيد انور علي شاهہ قادري سروري طريقي جي بزرگ سيد صاحبڏني شاهہ (وستي عنايت شاهہ واري) کان روحاني فيض لاءِ دست بيعت ٿيو. سيد صاحبڏنو شاهہ، سيد قلندر علي شاهہ (ڪڇي ڏٽي، ناڙي، بلوچستان) جو دست بيعت ٿيل هو. اهو سلسلو پنجن واسطن سان ،سلطان العارفين حضرت سلطان باهوءَ کان ٿيندو، پندرهن واسطن سان پيران پير محي الدين حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني رح سان وڃي ملي ٿو.

صوفي انور شاهہ شروع شروع ۾ مجازي عشق جي چوٽ چڙهي ويو ۽ منزلون طئہ ڪندي، وڃي حقيقي عشق کي رسيو.

"سائين انور شاهہ جڏهن مدرسي ۾ پڙهندا هئا تہ تڏهن ڳوٺ جي دايہ قبيلي جي هڪ نينگريءَ تي سندس نظارو ٿي پيو..." (شاهہ: 2007ع ص 14_15)

صوفي فقير سيد انور علي شاهه جي شاعري تصوف جي ڳُوڙهين رمزن تي چيل آهي پاڻ ان سلسلي ۾ دوهيڙا، مسدس، بيت، وائي، چوستا، ٽيهه حرفي، غزل ۽ ڪافيون چيائين. متس صوفياڻو فلسفو غالب هو. جيتوڻيڪ پاڻ ظاهري تعليم نه پرائي هئائين، تڏهن به باطني علم سان نوازيل هو. مختلف ٻولين چڱيءَ طرح سمجهندو ۽ ڳالهائيندو هو.

"اردو، سنڌي، هندي، سرائڪي، بلوچي، فارسي، عربي ۽ مارواڙي وغيره مڙني ٻولين جو ڪلام رسالي ۾ درج آهي." (شاهه 8: 2007ع)

سندس ڪلام کي گڏ ڪري پهريون ڀيرو 2000ع ۾ ڪتابي صورت ۾ 'ديوان انور' جي نالي سان شايع ڪيو ويو، جنهن ۾ فقط 101 ڪافيون ۽ ڪجهه بيت هئا. تنهن بعد 2007ع ۾ پهرين ڪلام کي سُڌاري ۽ نئين هٿ آيل ڪلام کي سهيڙي، ترتيب ڏيئي هڪ ئي جلد ۾ 'انور سائين جو رسالو' جي نالي سان ڇپائي پڌرو ڪيو ويو. نئين سُڌاريل ۽ سنواريل جلد ۾ 214 سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون، 13 اردو، 3 هندي ڪافيون، 1 فارسي ۽ 92 سنڌي ۽ سرائڪي بيت/ ڏوهيڙا ڏنل آهن. رسالي جي آخر ۾ سي حرفي ڏنل آهي.

سندس ڪلام مان ڪافي نمبر 134 نموني طور بيان ڪجي ٿي .

ٿلهه : نيهي ناٺ ڪيا اثبات عشق آفات ٿيو اظهار،

سر سلطان منجهه مئيخان ٿيو، نيشان آ نروار،

1. جوڳي جُنگ پائي لُنگ سالم سُنگ ۾ صادق،
منجهه ويراڳ هادين هاڳ مستي ماڳ تي مالڪ،
چشمان چال ٿيا برحال خوبان خيال جا خالق،
مالڪ مام غازين گام ديدان دام جي ديدار.

2. ڪات ڪلال جنگ جلال مست مَلال ٿيا مخمور،
شوق شراب نينهن نواب برهه جي باب ۾ پرپور،
سولي سي پائن، پيير دائم دير نه دستور،
هڪ حلاج ڏوڙا ڏاج سر تي تاج آ تلوار.

3. عشق آڙاهه بيشڪ باهه عاشق آهه منجهه عالم،
ٿي پروان منجهه ميدانسر سامان آ سالم،
ايڏي اور زورَئن زور مالڪ مور ڪئي معلوم،
پان پتنگ ناز نسنگ ٿيو اڙٻنگ منجهه اعتبار.

4. بحر بيچون گوناگون اونهان اونهہ وچ عاشق،
ٿي غازي رَهہ راضي ڪٹ بازي تون بيشڪ،
ٻڏ جوتو هَڻ غوطو مُلهہ ماتو لَهہ ماٹڪ،
'انور' اوٹ گوندر گهوٹ چينچل چوٹ ٿيو چمڪار.

(شاهہ: 2007ع ص 152)

صوفي فقير سيد انور علي شاهہ جي ڪلام ۾ سڪ، محبت ۽ انسانيت جو پيغام ملي ٿو. هجر ۽ فراق جي موضوع تي بہ ڪلام چيا اٿس، سندس ڪلام جو بنياد تصوف ۽ عشق الاهي تي ٻڌل آهي. پاڻ وحدت الوجود جو درس ڏئي ٿو.

"پاڻ اڪثر وجد ۾ اچي ڪلام چوندا هئا، انهيءَ ڪيفيت ۾ پاڻ اناالحق جو نعرو هٹندا هئا." (سومرو: 2000ع ص 12)

سندس صوفياڻي شاعري نهايت دلڪش تمثيل سان مالامال آهي. سندس هر تمثيل ۾ عشق سان گڏ حُبِ رسول ﷺ جي جهلڪ پڻ نظر اچي ٿي. سندس هر ڪلام ۽ هر شعر ۾ هدايت ۽ فڪر جون ڳالهيون سمايل آهن. سندس شاعري ڪنهن مخصوص ذات، ڪٽنب، قبيلي، قوم، وطن لاءِ نہ پر پوري انسان ذات لاءِ آهي.

ڪافيءَ واري حصي جي شروعات قادري سلسلي جي باني حضرت سيد عبدالقادر جيلاني رحہ جي شان ۾ چيل ڪافيءَ سان ڪئي اٿس، جنهن ۾ شاعر ڪيس وڏي مرتبي تي فائز هجڻ جو ذڪر ٿو ڪري ۽ سندس ڪجهہ ڪرامتن جو بہ ذڪر ڪندي، هو چوي ٿو تہ پيران پير دستگير جو قدم سڀني اولياء مٿان آهي ۽ هن جي فيض ۽ نظر کان سواءِ ڪو بہ ولي ولايت جي درجي کي نہ ٿو ماٹي سگهي. ڪافيءَ جي ٽئين بند ۾ هن طرح ٿو چوي تہ :

تنهنجي دوش تي مولا جو قدم، ڪل اولياء تنهنجو قدم،
پيار مان پرور رکيو، محبوب سبحاني اسم،
تو کان سواءِ نہ ٿين ولي، پيرن سندو آ پير تون.

(ڪافي نمبر 1 : صفحو نمبر 32)

ڪافي نمبر 2 ۾ مديني جي سائينءَ جي زيارت ڪرڻ جو اظهار ٿو ڪري ۽ ساڳي ڪافيءَ اندر پنجتن پاڪ جو بہ ذڪر ڪيو اٿس. هو چوي ٿو تہ جيڪو بہ سائل سندن در تي ٿو وڃي تہ اهو پنهنجي مراد پوري ڪري ٿو وڃي. وڌيڪ چوي ٿو تہ سندن

مظهر نوراني آهي ۽ زمين ۽ آسمان، جن ۽ بشر وٽ ۽ هر هنڌ سندن سهڻي صورت ۽ سيرت جو ذڪر هلي ٿو. هن ڪافيءَ جي چوٿين بند ۾ هن طرح ٿو بيان ڪري:

مظهر نور حقيقي حق تي، ظاهر باطن عين خلق تي،
جِن بشر تي ملڪ فلڪ تي، تيڏي هي پڇار.

(ڪافي نمبر 2. صفحو نمبر 34)

ڪافين کي اهڙيءَ طرح ترتيب ڏئي لکيو ويو آهي، جو پهريان پيران پير دستگير، پنجتن پاڪ ۽ سندس مُرشد جي واکاڻ جو ذڪر ملي ٿو. صوفي فقير ۽ درويش پنهنجي پنهنجي سوچ ۽ خيال، قول و فعل ۽ اٿڻي ويهڻي جي ڪري عام ماڻهن کان نرالا ۽ منفرد هوندا آهن. ساڳئي خيال جي جهلڪ هن بزرگ جي ڪلام ۾ به ملي ٿي. هو مڙهيءَ يعني مندر ڏانهن رخ ٿو ڪري: جيئن ڪافي نمبر 06: ۾ چوي ٿو ته:

ڏسو راز رازق، سندي رب رضا اچ
ڪيو قرب قادر، ادا خدا اچ

چڏي مون مسيتان مندر وسايم
مڙهيءَ ۾ محمد ﷺ مليو مصطفیٰ اچ

ٿيو عين ’انور‘ کي سارو قصو هي
ڪرشن چاون يا علي مرتضیٰ اچ

(ص: 39)

ڪافي نمبر 09، 08، 07 ۾ شهداءِ ڪربلا جو ذڪر ڪيو اٿس، جنهن ۾ هو حضرت قاسم گهوٽ رضہ جي ڳاني مينديءَ جي سهري، حضرت اڪبر رضہ جو والده کان موڪلائڻ، صغير حضرت اصغر رضہ جي پاڻي بدلي سندس ڳل تي تير وسڻ، مطلب ته هن دردناڪ سانحي جي هر ڪردار جو نهايت پرسوز لفظن ۾ اظهار ڪيو اٿس. نموني طور ڪافيءَ مان هڪ بند پيش ڪجي ٿو:

چڙهہ گهوٽ نيزي نعرا مريندا، عابد دي ناني ڪون پارت پيا ڪريندا،
هَي ٻال چوٽا بن قيدي ويندا، پيرين تنهين ڪون زنجير سائين.

(ڪافي نمبر 07، ص، 40)

صوفين وٽ رندي ۽ رمز وڏي اهميت جي حامل هوندي آهي، هو پاڻ ان رمز ۽ راز کي پروڙي، سالڪ کي به ساڳي منزل ماڻڻ لاءِ پاڻ اندر ڳولڻ جو درس ڏيندا آهن.

صوفي فقير سيد انور علي شاهہ قادري سروي بہ پنهنجي ڪلام اندر هن طرح اظهار ڪري ٿو تہ :

بيڪ بشر دا چولا پاڪر, ٿي سلطاني سڏاوين چاڪر
لايو ئي درد ڏمال, هُو دم والي دا
خلق الادم عليٰ صورت, الانسان مخفي مورت
جلوي دار جمال, هُو دم والي دا
احدون عبد اَنا معبودي, مظهر ملڪ ملڪ مسجودي
هويا واحد وچ وصال, هُو دم والي دا
عين اثبات هَي انور احدي, ميم محمد مظهر مهدي
همدم حاضر حال, هُو دم والي دا

(ڪافي نمبر 25, ص : 50)

هن جي ڪلام ۾ اکين جو ذڪر گهڻو ٿو ملي, جنهن ۾ هو محبوب جي اکين تي موهت ٿو نظر اچي ۽ اکين سان محبوب جي نازن جو ذڪر ٿو پسي, اکين سان اشارن جي ٻوليءَ جو ذڪر ٿو ڪري. اُهي اکيون ئي آهن, جيڪي عاشقن کي تِکا تير هڻي تڙپائين ٿيون ۽ گهڻين مشڪلاتن اهنجن ۽ انتظار بدر نيٺ محبوب جي وصال کي ماڻڻ ۾ ڪامياب ٿين ٿيون ڪافي نمبر 19 ۾ هن طرح ذڪر ڪري ٿو :

ٿلهہ: اعليٰ عشق واريون ڳاڙهيون لال اکيون, جلوي نور جمال اکيون

جاٿي نظر ڪرن ٿيون نازن مان, پنهنجو پاڻ پسن پروازن مان
آهن برهہ سندي ڪنهن بازن مان ، ڳرن ورهہ وارا ڪي وصال اکيون

اُهي نازڪ نيڻ نهارين ٿيون, وجي مهميرن کي مارين ٿيون
ماري جوڳي لک جيارين ٿيون, دانهہ درد پريون ڪي دَلال اکيون.

(ڪافي نمبر 19 ص : 54)

صوفي سيد انور علي شاهہ جي سموري ڪلام ۾ سڀ کان وڏيڪ تذڪرو 'عشق' ۽ عشق ۾ پيش ايندڙ سختين, ايذائن, سورن ، دردن ۽ قربانين جو گهڻو ملي ٿو. هو چوي ٿو تہ جنهن کي بہ عشق لڳي ٿو تہ تنهن کي سور سدائين سهڻا پوندا. آدم ۽ حوا جي عشق ۾ اچي, جنت مان نيڪالي ورتي, عشق ئي مجنو کي مستانو ۽ ديوانو بڻايو, عشق ئي هو جنهن ڪربلا ۾ مديني جا سورهيہ ڪُهايا ، عشق ئي سرمد کي ڪاٽن جي

ڪلهي چاڙهيو، عشق ئي فرهاد، شيرين جي خاطر ڪاٺ جي پهوڙي سان ٽڪر ڏاريو، عشق ئي رانجهي کي تخت هزاري ڇڏايو، عشق ئي مومل جا ماڻ مڪر نيڻ ڪاڪ تي جيئري جلايو، عشق ئي شاهه کي گدا، امير کي فقير بڻايو، عشق ئي جوانن جي جواني تباهه ڪئي. هڪ ٻئي هنڌ عشق جو ذڪر هن طرح ٿو ملي ته عشق ئي موسىٰ کي طُور جبل تي روانو ڪيو، يوسف کي زليخان جي پيچ ۾ ڦاسايو، عيسىٰ عرش مٿي ۽ نوح طوفانن جي ورِ چڙهيو، عشق ئي سرمد جهڙا سُلطان ڪهايا. ڪافي نمبر 35 ۽ 37 ۾ 'عشق' جي تمام سهڻي نموني ۾ ڳالهه ڪئي اٿس، عشق خدا پاڪ کي لڳو ته هُن 'ڪُن فيَڪون' سان هي روءِ زمين خلقي پنهنجو نائب زمين تي موڪليو.

ٿلهه : عشق لڳو اڪسير، ڪيو آ ظهورو ذات قديمي

1. ڪيئن حسن ڪيو حملو حق تي، ثابت ڪيائين تصوير
   انا احمد بلا ميم
2. خلق آدم علىٰ صورته صاحب سميع بصير
   خالق ٿيو آ خاص خديمي
3. الانسان سري وانا سره، ڪُل شيءِ قدير
   ناز تنهن جو نشر نظيمي
4. ونفخت فيه من روحي، وارو انور شاهه امير
   صحي سلطان ٿيو آ عرب عجيمي (ڪافي نمبر 35،ص :70)

صوفي فقير سيد انور علي شاهه، وحدت الوجود جي عقيدي جو شاعر آهي. رب کي ريجهائڻ ۽ ڳولڻ ڏکيو ناهي، خلوص ارادي سان ڳولبو ته اُهو توهان کي توهان جي سيني اندر دل جي هر ڌڙڪن ۾ ملندو، سندس مَسڪن اُتي ئي آهي، جڏهن الله جو عشق عروج تي پهچي ٿو ته مستيءَ جو عالم ڇائنجي وڃي ٿو. ظاهر باطن، ڪافر مسلمان، مسجد مندر جو وڇوٽيون ختم ٿي وڃن ٿيون وحدت عشق جو مشروب مست بڻائيندي،

ٿلهه : عشق لڳئي ته ٿي اظهار، مست شروع سان تنهنجو چاهي

پي شراب ڪر شوق شاهانا، ڪُفر قُدسي منجهه آشيانه
رند رضا تي رهه هوشيار.
ظاهر باطن ذات تحقيقي، غير ناهي ڪو آ تحقيقي
مظهر نور نينهن نظار.

اَناالڪافر حق موجودي، بُت ڪده مَـــــن سر سجودي
توڙ تسبيحان ڳل ذوق ڏُنار
خلق آدم عَليٰ صورت اِلانساني منجهہ سڪونت،
رِندي مشرب تي اعتبار
سيني سير صفا ڪر سالڪ، آهين، 'انور' تون خود مالڪ
توءِ نگري توءِ سنسار

(ڪافي نمبر 38 ص 73)

صوفي فقير سيد انور علي شاهہ وٽ سالڪ ۽ سلوڪ جا سبق موجود آهن. صوفياڻيون ۽ عارفاڻيون رمزون ملن ٿيون. پاڻ وساري، پرين پروڙڻ جو درس ڏئي ٿو. هيڏي هوڏي لوڙڻ ۽ لوچڻ جي لوڙ ئي ناهي، هوت تہ هر هنڌ موجود آهي. صرف اندر جي ٻوٽيل اک کولي ڏسڻ جي جستجو جي ضرورت آهي. ظاهري علم انسان کي ڀُلائي ٿو ۽ منجهائي ٿو، باطني علم سان ئي راڻو ريجهائي سگهجي ٿو.

زبر زير ۽ پيش، نڪتن نوايو،
حقيـقت هڪ هڪ، الف آم تون آن،
مڙهي مسجد مندر، دئاري ۾ دلبر،
سڏيان ڪنهن کي ڪرشن، يڳوان تون آن،
مڪوتيرٿ تڪيو، توڪل تمامي،
سارو ملڪ مدينو، مُلتان تون آن.

(ڪافي نمبر 54، ص، 87)

سندس ڪافين اندر، منصور ۽ سرمد واري سرمستيءَ وارا منظر بہ ملن ٿا. عشق وحدت جي موجن ۾ هو بہ پنهنجو پاڻ کي حق سڏرائي ٿو.

ڪافي نمبر 65 جي آخري بند ۾ چوي ٿو:

'انور' هڻ تون نينهن جو نعرو، اناالحق چئي ڪري تون پسارو
هڪ سان هڪ ٿي وَڃ هڪ وو يار

(ڪافي ص 97)

صوفي فقير سيد انور علي شاهہ پنهنجي هيئين ڪافيءَ ۾ تہ پنهنجي وحدت عشق جي منزل کي عروج تي پهتل ڏجي ٿو. هو چوي ٿو تہ :

ٿلهہ :   منھنجو پرين پھتو، اجا منصور آ اوري.

توڙي آدم صفي الله ، توڙي آ نوح نجي الله،
توڙي ابراهيم خليل الله، موسىٰ ڪوهہ طور آ اوري.
توڙي مجنو توڙي سرمد، توڙي فرهاد ڪٿي احد،
انھي حد کان آهيو لا حد، مگن مخمور آ اوري.
نفي جو ناد وڄايو سي، فنا کان فيض پايو سي،
عدم ’انور‘ ملهايوسي، الاهي نور آ اوري.

(ڪافي نمبر 91، ص: 119)

اردو ڪلام:

سنڌي ڪلام وانگر سندس اردو ڪلام ۾ بہ ساڳئي خيالن جو موجن ڀريو سمنڊ ڇوليون هڻندي نظر اچي ٿو. سڀ کان پهرين ڪافي ۾ باعث تخليق ڪائنات، حضرت محمد ﷺ جي واکاڻ بيان ڪئي اٿس، جنهن ۾ چوي ٿو تہ عرش ايوان محمد ﷺ آهي، سج سندس خادم آهي:

عرش عظیم اعلیٰ، ایوان احمدی،
نعلین خاک پائے، درگاہ محمدی

مخلوق خاص ہوگئی، ملک و فلک میں
شمس ہے خادم تیرا، وہ ماہ محمد

(ڪافي نمبر 215، ص : 221)

شرح کی تحریر کرتے تھے محمد مصطفیٰ
انا احمد بلا میم عبد تھا یا نور تھا

(ڪافي نمبر 227، ص : 231)

عشق وحدت جي جام جو ذڪر بہ اردو ڪلام ۾ ملي ٿو. هو ساقيءَ لاءِ چوي ٿو تہ : ساقي هن کي عشق وحدت جي شراب جو سمنڊ سندس حوالي ڪيو آهي، جنهن جي جام نوشيءَ سان هو ڪمال جي درجي تي پهچي ٿو.

ساقی سیاہی مجھ کو ساغر سنبھال کرکے
ہم نے پیا ہے اس کو خوبان خیال کرکے

مخمور ہو رہا ہوں، پینے سے وہ شراب
اس نے بنایا ہم کو کامل کمال کرکے

(ڪافي نمبر 219، ص : 225)

هندي ڪلام:

هندي ڪلام ۾ رکيو ٿي ڪافيون ڏنل آهن، پر درويش جي خيالن ۾ ڪا تبديلي نظر ڪا نہ ٿي اچي، ساڳيو پاڻ سڃاڻڻ واري ڳالهہ ڪئي اٿس. پنهنجي من اندر پنهنجي پرين کي پرکڻ جي ڳالهہ ڪئي اٿس . باقي مسجد مندر، گنگا جمنا، صرف ڏيکاءَ جا نالا آهن، هوت تہ هر هنڌ موجود آهي.

کون میرا ہے ماتا پتا، ہم کسی کا جایا ری،
وحدہ ہے نام ہمارا، آپ دے وچ سمایا ری،
احدوں عبد سڈا کر مولا، احمد بن کر آیا ری،
نال شریعت شوق ہمارا، سر پر باچایا ری.

(ڪافي نمبر 229، ص : 233)

تلک لگاکے سادو بننا، پوتھی پٹ پٹ پڑھنا ری
گنگا جمنا آؤں جاؤں، کھوڑا ساتھ سمر نا ری
روپ سروپ پوجا تپشا، پاٹھ نہیں پھر جانا ری
مندر مڑھیاں ورید رکھنا ای بھی کھیل بھی کھیل کھلانا ری

(ڪافي نمبر 230، ص : 234)

فارسي ڪلام:

فارسي ڪلام ۾ رکيو هڪ عدد ڪافي ڏنل آهي. صوفي فقير سيد انور علي شاهہ بخاري پنهنجي سنڌيءَ ۾ سرائڪي ڪلام وانگر عارفاڻا ٻول ٻوليا آهن. هو رب پاڪ جي وحدانيت جو ذڪر ٿو ڪري ۽ سندس قدرت جا ڪيئي منظر پيش ٿو ڪري، جنهن ۾ هو چوي ٿو تہ خدا هر هنڌ موجود آهي، سندس نظارو ڪائنات جي هر شيءِ ۾ ملي ٿو. هو بادشاهہ ٺاهيندڙ مخلوق کي پاڪ ڪندڙ جن، فرشتن ۽ حورن جو خالق، ڪڏهن طالب تہ ڪڏهن مطلوب آهي، ڪڏهن بازار ۾ تہ ڪڏهن شاهي محل ۾ ، ڪڏهن بلبل گلستان آهي تہ ڪڏهن باغ جو رازدان آهي، ڪڏهن سڪندر تہ ڪڏهن شهباز آهي. نموني طور سندس فارسي ڪلام مان هيٺ ڪجهہ بند پيش ڪجن ٿا:

من مُظهر همہ خلق گہ ، حیوان انسان را،
گہِ جن و ملک حور و گہِ ، فردوس رضوان را،

ترجمو: ڪنهن وقت مان پوري مخلوق حيوان انسان کي پاڪ ڪندڙ آهيان . ڪنهن وقت جن ، فرشتن ۽ حورن کي بہ ڪڏهن جنت جي داروغن کي.

گہ من غنچہ دارم، گہ گل باغ باخارم،
گہ بلبل چمن ارم، سَربازار بوستان را

ترجمو : ڪڏهن مان غنچو رکان مان، ڪڏهن باغ جا گل ڪنڊن سان ڪڏهن باغ جو بلبل آهيان، مان ڪڏهن باغ جي بازدار رازدار جو .

گہ سلطان سکندر من، گہ شهباز قلندر من،
گہ من نور 'انور' من، گہ درگاه سبحان را.

ترجمو : ڪڏهن بادشاهہ سڪندر مان، ڪڏهن شهباز قلندر مان، ڪڏهن مان نور انور جي من جو ڪڏهن الله تعالیٰ جي بارگاهہ جو.

(ڪافي نمبر 231، ص : 235)

بيت :

'انور سائين جو رسالو' ۾ سنڌي ۽ سرائڪي بيتن جو ڪل تعداد 92 ٻيانوي آهي، جنهن ۾ اڪثريت ڇئن سٽن واري بيتن جي آهي. ڪل 92 بيتن مان ٻن سٽن وارا بيت 19، ٽن سٽن وارا بيت 26، چار سٽن وارا بيت 37، پنج سٽن وارا بيت 09 ۽ هڪ بيت ست سٽن وارو آهي. دوهي تي مشتمل بيتن جو تعداد اڪثريت رکي ٿو. سندس بيتن جي موضوع ۾ عشق، وحدانيت، پاڻ وسارڻ، پنهنجي اندر رب کي ڳولڻ ، مذهب و مسلڪ جي فرق کان بالاتر هئڻ جون ڳالهيون شامل آهن. ان لاءِ سسئي پنهون، هير رانجهو ۽ عمر مارئي داستانن مان تمثيل ورتي اٿس.

ڪعبو اٿئي ڪڇ ۾ ، ووڙي ڏس وٿاڻ،
وَ نَحنُ اقرب ويجهڙو، تنهنجو ئي تو ساڻ،
پنهنجو اٿي پاڻ، 'انور' ڇئي اندي ۾.

(بيت 07 _ ص : 237)

صوفي انور فقير وٽ رب ريجهائڻ جو ڏس ٽورو مختلف ملي ٿو. هو چوي ٿو تہ ڪيس مرشد جي تلقين اٿس تہ رڳو مسجد مندر وسائڻ سان يا رڳو دين ايمان تي پابند رهڻ سان يا رڳو ڪلمو قرآن پڙهڻ سان رب نہ ٿو ملي پر جڏهن دنيا ۽ آخرت جون ڳالهيون پلائجن ٿيون تہ تڏهن رب ملي ٿو :

مرشد سانون ايوين فرمايا، تون چوڙين دين ايمان ميان،
ٻه ڪي دوئاري پوچ ٻُتان نون، ڪوڙ ڪفر دا نيشان ميان،
مسيتان حاصل ڪجهه نہ ٿيسي، توڙي پڙهين ڪلمہ قرآن ميان،
’علي انور‘ رب تڏان مل سي، جڏان وسارين ڏونهين جهان ميان.

(بيت نمبر 10_ ص : 237)

فقير سيد انور علي شاهہ ظاهري عبادت ڪو نہ ٿو ڪري، هو پنهنجي پالڻهار ڪي باطني سجدي ۾ رات ڏينهن وقف ٿو ڪري ڇڏي ۽ هن اهڙي تہ نماز جي نيت ڪري ڇڏي آهي، جنهن جو امام عشق الاهي آهي. هيئين بيت ۾ ساڳئي خيال جو هن طرح ٿو اظهار ڪري ٿو :

جيڏانهن نِيتي نينهن، آءٌ بہ اُيو اوڏاهين،
العشق اماما، آهي منهنجو شينهن،
راتيان ۽ ڏينهن، سجدو سپرين ڪي.

(بيت نمبر 08_ ص : 237)

ڪيس عشق وحدانيت ايڏو تہ عروج تي ٿو پهچائي، جو هو دوزخ جي دڙڪي ۽ بهشت جي لالچ کان بي فڪر آهي، قيامت جي ڏينهن هر ڪوئي پنهنجي صالح يا بد اعماليءَ جي نتيجي ۾ بهشت يا دوزخ ڏانهن اماڻيا ويندا، پر هيءُ پاڻ دوزخ ۾ داخل ٿيڻ جو ٿو چوي، ڇاڪاڻ تہ ڪيس پڪو يقين آهي تہ عشق الاهيءَ جي تپش سبب دوزخ ڪيس ڪجهہ بہ اثر نہ ڪندي هو چوي ٿو تہ :

آخر ڏينهن قيامت دي يارو، مَئين عاشق بن ڳر ڪڙسان،
ٻيان واٽان سڀ ڇوڙڪراهين، مئين پلصراط تي چڙهسان،
هر ڪو وڙسي وچ بهشتان، مَئين دوزخ وچ وڙسان،
دوزخ ميڏا ڪيا ڪريسي ’علي انور‘، اُتان عشق دا ڪلمہ پڙهسان.

(بيت نمبر 6 _ ص 237)

جتي عشق الاهيءَ جو ذڪر ٿو ڪري، اُتي سنياسين کي بہ ڪو نہ ٿو وساري، ڪين ايڏي تہ سِڪ ۽ اُڪير آهي جو سندس اکين مان لڙڪ وهڻ جي بَس نٿا ڪن ۽ سُورن مٿان سور پلٽيون پيا اچن، بيت نمبر 30، 29، 28 ۾ هن طرح بيان ٿا ڪن :

جيڏي سِڪ سنياسين، تيڏي سندن اُڪير،
نيٽن اڳيان نير، وهندي بس نہ ڪن

جيڏي سنياسين سِڪ، تيڏو سندن سُور
پلٽين مٿان پور، وهندي بس نہ ڪن
جيڏي سنياسين سِڪ، تيڏو سندن سَت
نيٽين اڳيان رت، وهندي بسُ نہ ڪن.

(بيت نمبر 241_ ص: 240)

عشق الاهي، سنياسين جي سِڪ سان گڏ اکين جي باري ۾ بہ پنهنجي اندر جو اظهار ڪيو اٿس ، تہ اکيون ٿي آهن، جيڪي نينهن جا ناتا لڳائڻ جو اساسي ڪم ڪن ٿيون. اکيون جيڪڏهن ڪٿي اٽڪي ٿيون پون تہ اُتان اکيون ڪڍڻ ئي ڪين. اُس چانو، مينهن وغيره مٿن بي اثر آهن، پر پرين کي اکين ۾ رکڻ لاءِ نيڪ خيال هئڻ گهرجي :

اک پرين جي اک ۾ تون سهٽو رک خيال،
پرين جي پسڻ خاطر، تون پڇي ٿي پئمال،
’انور‘ مست خيال هوند اکڙين منجهان معلوم ڪيو.

(بيت نمبر 38 _ ص : 242)

شاهہ لطيف جي سُورمين مان سسئي کي پُر عزم، بهادر ٿو ڏيکاري. هوءَ ڪيچ مڪران تائين پنهنجي پنهون کي پسڻ لاءِ رستي جي هر اهنج ۽ ايذاءُ کي برداشت ڪرڻ لاءِ تيار ٿي نظر اچي. ڪيس بُک ، اُڃ، لُک (گرم هوا) جي پرواهہ ناهي ۽ هيءَ آس ساهہ ۾ سانڍي ٿي هلي تہ ڪيئن بہ ڪري پنهنجي منزل يعني هوت پنهون کي ماٽي.

وڃان هوت پنهل ڏي، توڙي ڏونگر هجي ڏک،
سڪ تہ يار پنهل جي، مون کي ڪانهي هينئڙي بُک،
ڏينهن تتو جُهڙ پانئيان ، نڪي لڳي لُک،
شال الله ڏيندم سُک، ملنديس ڪيچ ڏٺيءَ کي.

(بيت نمبر 67، ص : 247)

هو سسئيءَ واتان هي ٿو چوائي تہ جيڪڏهن پنهل جي ديس جو ڪُتو بہ اچي کيس ڪائي تہ ڪا پرواهہ ناهي، پر منهنجي پرينءَ ڏانهن منهنجا هڏا نشاني طور پاڻ سان گڏ کڻي وڃي :

ڪُتو پرينءَ پار جو، الله مون ڏي آڻ،
ڪائي ماس مُنيءَ جو، سارو هي جند جان،
’انور‘ چئي مان ، هڏا نيئي هوت ڏي.

(بيت نمبر 75 _ ص : 249)

سندس پوري ڪلام ۾ سنڌ جي صوفين واري مام سان مالامال ٿيل بيت ملن ٿا. صوفي بزرگن جو خيال مڙوئي ساڳيوئي آهي، پر وٽن ان جو اظهار انداز ۽ لفظ پنهنجا پنهنجا ۽ هڪ ٻئي کان نرالا ملن ٿا. صوفي فقير سيد انور علي شاهه به الله پاڪ کي پنهنجي اندر ڳولڻ جو ڏس ڏنو اٿس ۽ هيڏي هوڏي ڌڪا ٿاٻا کائڻ کان بچڻ جو ڏس ڏنو اٿس، جيئن :

پنهنجو پاڻ سُڃاڻ ارواح اندر ۾،
ڳولين ٿو ڳوٺن ۾، تند مجازي تاڻ،
سو آهي سيني ۾، تنهنجو ئي تو ساڻ،
ٻئي پاسي ناهي ٻيو، تون آهين پنهنجو پاڻ،
ڇاڻ ويچائي ڇاڻ، وري لڪين ٿو لٽن ۾.

(بيت نمبر 40 _ ص : 243)

سي حرفي (ٽيهه اکري):

سي حرفي جو هر بيت ڇئن سٽن تي مشتمل ملي ٿو. سي حرفي ۾ به صوفيانه رمز ۽ اسرار بيان ڪيل آهن. سي حرفي جي هر بيت جي آخر ۾ سٽ جي پڇاڙي هم قافيه هئڻ سان گڏوگڏ ساڳين لفظن جي ورجائڻ تي مبني آهي، نموني طور انهن مان ڪجهه بيت پيش ڪجن ٿا :

ب : بي بار برهه دا اُٺاوڻ، وچ سماوڻ،
ڪيوين بشر دا بيک بناوڻ، وچ سماوڻ،
اهو هوڪا هُل هُلاوڻ، وچ سماوڻ،
وَنحنُ اقرب نيڙي الاوڻ، وچ سماوڻ.

(ص : 253)

ز : زي ذق تي شُوق شاهانا، ڪيوين ٻانها،
العشق دا وچ آ ستانا، ڪيوين ٻانها،
اَحد هو ڪي عبد بهانا، ڪيوين ٻانها،
اَنا احمد آپ الانا، ڪيوين ٻانها.

(ص : 255)

صوفي انور شاهه جو 55 سالن جي ڄمار ۾ وصال ٿيو ۽ وصال وقت سندس آخري لفظ هي هئا.

مون ڀنيورڱن بس ڪئي، طاق هٽي تاڙيون،
آءُ پنهل پاڙيون، وعده ورهه وصال جا.

ڪيس جهانپور ۾ سپرد خاڪ ڪيو ويو. جتي هر سال محرم الحرام مهيني جي 21،22، 23 ۽ 24 تاريخ تي سندن ساليانو عرس ملهايو وڃي ٿو ۽ ادبي ڪانفرنس ڪوٺائي وڃي ٿي.

سندس شادي 30 سالن جي عمر ۾ پنهنجي ئي بخاري خاندان مان ٿي. جنهن مان کيس چار فرزند ٿيا، 1_ فقير سيد خدا بخش شاهه (اول)، 2_ فقير سيد ظهور حسين شاهه (اول) جي ننڍپڻ ۾ وصال ڪري ويو. باقي ٻه فرزند 1_ فقير سيد حضور بخش شاهه (سجاده نشين اول وفات 2005_ 12_04) ۽ 2_ فقير سيد خدا بخش شاهه (ثاني) (المعروف ملنگ سائين وفات 1998_ 10_27)

هن وقت درگاهه جو سجاده نشين سيد سخاوت علي شاهه آهي، جيڪو نه رڳو غزل جو شاعر پر غزل کي چڱي طرح ڳائڻ جو به فن ۽ مهارت رکي ٿو.

نتيجا:

- سيد انور علي شاهه جهانپوري هڪ صوفي شاعر آهي، سندس شاعري جا موضوع گهڻو ڪري معرفت الاهي ۽ تصوف تي مبني آهن.
- هن جي شاعريءَ ۾ انسانيت ۽ خدا جي خلق سان محبت جو پيغام سمايل آهي.
- سندس شاعريءَ ۾ وحدت الوجود کي مرڪزي ۽ بنيادي حيثيت حاصل آهي.
- هن جي هر شعر ۾ انسانن لاءِ هدايت ۽ نصيحت شامل آهي.
- سندس گهڻو ڪلام سنڌي ڪافيءَ ۾ ملي ٿو. ان کان علاوه بيت، سي حرفي ۽ غزل به شامل آهن.
- سندس شاعري سنڌيءَ کان علاوه سرائڪي، اردو، هندي ۽ فارسيءَ ۾ به ملي ٿي.

حوالا :

1. بلوچ، نبي بخش خان، ڊاڪٽر 1990ع، 'ڪافيون'، جلد ٽيون، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو.
2. سومرو، تعبير، بشير احمد، اُستاد، فقير، 2000ع، ديوان انور، ميرپور ماٿيلو جهولي لعل پبليڪيشن.
3. شاهه، عباد علي، سيد، 2007ع، انور سائينءَ جو رسالو، ضلعو گهوٽڪي، درگاهه عاليه جهانپور شريف.
4. طالب المولى، محمد زمان، مخدوم [1953ع] 1994ع، ياد رفتگان، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو.